

עבודות דוקטור

היהודי בקולנוע ההולנדי: דימויים, סטריאוטיפים וזהות לאומית

אייל בורס

בהנחיית פרופ' אילן אבישר, ביה"ס לקולנוע וטלוויזיה ע"ש סטיב טיש, אוניברסיטת
תל אביב, 2022

חקר הדימויים של קבוצות אתניות שונות בעיני קבוצות אחרות החל בתחילת המאה העשרים והתפתח מאוד בתחילת המאה הנוכחית. לתחום מחקר זה משמעות מיוחדת ליהודים בהיותו חלק מחקר האנטישמיות וממצאיו סייעו במאמצים לקעקע את הדימויים השליליים על היהודים. לאחר השואה גדל מספר המחקרים שניסו לאתר את תולדות הדימויים הללו מתקופות מוקדמות דרך ימי הביניים והעת החדשה ועד לימי השואה ולאחריה. המחקרים האלה התמקדו בעיקר בטקסטים כתובים, אורליים וחזותיים. בעשורים האחרונים התפתח מחקר משמעותי גם בנושא דמות היהודי בקולנוע באופן כללי או במדינות מסוימות. כך, למשל, אפשר למצוא בספרות מחקרים שעסקו ביהודי בקולנוע האמריקני, הבריטי ואף השוודי. דמות היהודי בקולנוע ההולנדי, לעומת זאת, מוזכרת באופן מצומצם ביותר בספרות הקיימת ולא נחקרה באופן נרחב. עבודה זו היא בבחינת חידוש, אם כן, בחקר היהודי בקולנוע ההולנדי. ייחודה של עבודה זו הוא גם בהארת ההתמודדות עם סוגיה שמעסיקה עשרות שנים את ההיסטוריוגרפיה ההולנדית: כיצד הולנד נהנית מדימוי חיובי בעולם בזכות יחסה ליהודיה לאורך הדורות, וגם ניצבת במקום הגבוה ביותר במערב אירופה, בצפונה, בדרומה ובמרכזה מבחינת אחוז הנספים בה בשואה (כ־75 אחוז)?

בעבודה בחנתי את הדימוי של היהודי בקולנוע ההולנדי מראשיתו ועד היום, החל בתקופת הסרט האילם, דרך סרטים אנטישמיים שנוצרו בהולנד תחת הכיבוש הנאצי, סרטים הרואים שנעשו בעשורים הראשונים אחרי מלחמת העולם השנייה, סרטי מלחמה שנעשו בשנות השמונים, ועד דרמות משפחתיות וחברתיות כמאה העשרים ואחת. הוגדר קורפוס של סרטים הולנדים שעד כה לא היה מושא למחקר אקדמי וגם הדין ההשוואתי בין הסרטים בקורפוס זה כייצוג היהודי הוא חדש מבחינה אקדמית.

התזה המרכזית היא שהיהודי בקולנוע ההולנדי ממלא תפקיד מיוחד בהגדרת הזהות הלאומית של הולנד, בפרט על רקע הגלובליזציה והשינויים הסוציו-פוליטיים שהולנד חווה בעשורים האחרונים. הן בסרטים של יוצרים יהודים והן באלה של לא יהודים, ובעיקר בסרטים העוסקים במלחמת העולם השנייה ובשואה, היהודי בקולנוע ההולנדי מלמד על מעלותיה ומגרעותיה של הולנד: הוא מציג את ההולנדים בה בעת כבעלי תכונות אופי כגון יושרה, הגינות, גבורה, סובלנות וטוב לב, אך גם קונפורמיות, אדישות, אופורטוניזם, פחדנות ואנוכיות. נוסף על כך היהודי בקולנוע ההולנדי מסייע ביצירת המיתוסים של האומה ההולנדית. כך, למשל, הוא מחזק את מיתוס ההרואיות ההולנדית במלחמת העולם השנייה בהתבססו על סיפור הסתרתה של אנה פרנק כסמלו של מיתוס זה. לבסוף, היהודי בקולנוע ההולנדי מעניק להולנדים נרטיב וזיכרון לאומי: מה שההולנדים רואים ביהודי על מסך הקולנוע שלהם הוא מראה של ההיסטוריה, פחדיהם וחלומותיהם – כלי ליישוב הניגודים המאפיינים אותם.

בקולנוע ההולנדי שבות ומופיעות בתיאורי היהודי תמות מרכזיות דומות: התבוללות מול שמרנות תרבותית-דתית, מאבק בין הדור הישן והמסורתי ובין הדור הצעיר הפרוגרסיבי יותר, מערכת היחסים בין יהודים ללא-יהודים וכן האמביוולנטיות הטבועה בדמותו של היהודי כמי שמסוגל להתאים את עצמו לתרבות המערבית ומנגד כמי ששומר על אחרות יהודית קבועה. חרף השפעותיה הרות האסון של האנטישמיות על יהדות הולנד, שהגיעה לשיאה בתקופת השואה, הופקו סרטים הולנדיים אנטישמיים בהולנד רק בתקופת הרייך השלישי.

על רקע הגלובליזציה והשינוי התרבותי שהולנד חווה בעשורים האחרונים בדמות הגירה ממדינות מוסלמיות ורציחות פוליטיות, מסתמנות שלוש מגמות עיקריות בהקשר ליהודי בקולנוע ההולנדי. ראשית, היהודי מבטא את החיפוש ההולנדי אחר זהות קוסמופוליטית יותר, "לאומיות אנטי-לאומיות", "לאומיות טובה". שנית, היהודי הופך בקולנוע ההולנדי לפרוטוטיפ של ההולנדי, וככזה הוא משקף נוסטלגיה מנחמת ומרגיעה ל"אחר" שדומה יותר להולנדי הלבן ומשתלב בתרבותו בקלות. להולנדים קל יותר להיות סובלניים ולהזדהות עם דמותו של היהודי על מסך הקולנוע משום שהוא דומה להם, מחזק זהות קולקטיבית מובנית ומגדיר אותם כלבנים, מערביים וליברליים, וכן מסייע להם להגדיר את "האחר" בחברה שלהם, להבחין בינם ובין תרבות שהם רואים כ"אחרת", זרה, מוסלמית בעיקרה. שלישיית הופך היהודי בקולנוע ההולנדי ל"אני" ההולנדי, המנקז אליו אנטגוניזם בשל זיהויו עם המערב הקולוניאליסטי שממנו הולנד החלימה כביכול, דהיינו, עם "לאומיות רעה".

אופן סיקור התקשורת בישראל את הגל הראשון של משבר הקורונה

יהודית יחזקאלי

בהנחיית פרופ' אזי לב־און, המחלקה לתקשורת, אוניברסיטת אריאל בשומרון, 2022

שנת 2020 תיזכר בישראל ובעולם כ"שנת הקורונה". העבודה עוסקת בהיבטים תקשורתיים של הגל הראשון של הקורונה: אופן סיקורו בתקשורת המרכזית, השמועות שנפוצו והשפעת הסיקור על העיתונאים המסקרים.

הפרק הראשון מציג את סיקור הקורונה בכתבות בתקשורת הכתובה, המשודרת והמקוונת. נבדקו 213 כתבות מכלי התקשורת המובילים בארץ במשך שבוע ימים בחדש מארס 2020. מניתוח הנתונים נמצאו ארבע תמות עיקריות: סיקור הערכות הממסד, סיקור התחלואה, מתיחת ביקורת על הממסד, והסברה ומתן מידע. נמצא שסיקור המשבר הבריאותי דמה בדרך כלל לסיקור משברים ביטחוניים: "התכנסות סביב הדגל" ומתן גיבוי רב להתנהלות הממסד מול ביקורת מעטה.

הפרק השני בודק אפיונים ותכנים מרכזיים של שמועות על הקורונה שנפוצו ברשתות החברתיות בישראל בגל הראשון של המגפה. המחקר מצא כי מרבית השמועות ברשתות החברתיות בימי התפרצות הנגיף עסקו בהקשרים בריאותיים/רפואיים ולא בהקשרים פוליטיים וכלכליים. מהמחקר עלו שלוש תמות עיקריות. ראשית, חלק עיקרי של השמועות נגע לגוף האדם. למשל, שמועות שעסקו בדרך הפצת הנגיף ובדרכים למניעת הידבקות (ולא, למשל, למקור הנגיף ונתונים לגבי תחלואה ממקומות שונים בעולם). שנית, חלק משמעותי של השמועות נקבו בשמם של מומחה או מוסד, כנראה כדי לנסוך מהימנות בשמועה. התמה השלישית מתייחסת לעיוות היקף המגפה. המחקר מצא יותר שמועות שהקטינו את היקף המגפה (כלומר טענו שהמצב קל יותר מכפי שמצטייר, ומנופח באופן מניפולטיבי בידי גורמים שונים) מאשר שכאלה שהגדילו את היקפה (כלומר שטענו שהמצב קשה יותר מכפי שמצטייר).

הפרק השלישי חוקר את השפעת סיקור הגל הראשון של הקורונה על העיתונאים המסקרים, לתפיסתם. המחקר התבסס על ריאיונות עם עשרים עיתונאים ידועים בישראל מכלל אמצעי התקשורת הכתובה, המשודרת והמקוונת. מן הריאיונות עלו שתי תמות עיקריות. תמה ראשונה, חשיבות המידע המדעי/בריאותי בסיקור הנגיף והעברת נתונים מהימנים ומבוססים לציבור. תמה שנייה, שינוי דרך העבודה העיתונאית למעין עבודה היברידית אשר בסבירות גבוהה תהפוך בעתיד הנראה לעין לשיטת עבודה נרכשת.

המהפכה שלא קרתה: החינוך לתקשורת בישראל 1950–2020

רביב נאָה

בהנחיית פרופ' עוזי אלידע (החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה) ופרופ' אריה קיזל (החוג למדעי הלמידה וההוראה, אוניברסיטת חיפה) 2022

החינוך לתקשורת בישראל תואר במחקרים קודמים כ"קונסנזוס שנוי במחלוקת" (A much debated consensus) וכ"אוונגארד שהוחזר לתלם" (Mainstreaming the avant-guard). שני התיאורים משקפים את המתח שבין הרעיונות הביקורתיים שבבסיס אוריינות המדיה ובין המוסדות הפדגוגיים והפוליטיים המכתיבים את אופיה של מערכת החינוך. מחקר זה בחן את התפתחות החינוך לתקשורת אל מול שינויים טכנולוגיים, פוליטיים וחברתיים באופן שיאפשר להסביר את מצב החינוך לתקשורת בישראל כיום ובעבר, ולהפיק ממנו לקחים לעתיד. המחקר מציג סקירה דיאכרונית של התפתחות החינוך לתקשורת במערכת החינוך בישראל המאירה את הקשרים שבין התפתחויות בעולם התקשורת, מגמות במערכת החינוך ושינויים בסביבה החברתית והפוליטית ובין תפיסת החינוך לתקשורת לאורך השנים. בתוך כך מוסברת השפעתם של גורמים שונים על הוראת התקשורת בבתי הספר ובהם התפתחויות טכנולוגיות, גורמים מבניים, הנחות יסוד אידאולוגיות ופוליטיות, גישות תיאורטיות בתחום התקשורת ותפיסותיהם של מעצבי תוכניות הלימודים על מטרות לימודי התקשורת ותפקידם. לאור הסקירה הדיאכרונית, אני טוען כי החינוך לתקשורת מצוי במצב של אי-התאמה מובנה (אנומליה) בינו ובין מערכת החינוך שבה הוא פועל, וכי אנומליה זו אינה רק מבנית אלא קשורה בערכים ובמאפיינים התרבותיים הבסיסיים שלו.

מחקר זה מתבסס על העקרונות המחקריים של אסכולת האנאל (Annales). אסכולה זו דוחה את ההתמקדות בדמויות היסטוריות של יחידים או אירועים ייחודיים, וחותרת תחת זאת לאפיון היסטורי של תהליכים תרבותיים ושל מבנים חברתיים. בחינה היסטורית של התפתחות החינוך לתקשורת על פי עקרונות אלה מחייבת התייחסות לשלושה שדות נפרדים:

השדה הפדגוגי – בשדה זה פועלים כל העוסקים במלאכת החינוך כמובנה הרחב, מורים ובעלי תפקידים במערכת החינוך, קובעי מדיניות, ונציגי גישות חינוכיות שונות. לחקר ההיבט הפדגוגי של אוריינות התקשורת נדרשת התייחסות למטרות החינוך לאוריינות תקשורת, לתוכניות הלימודים בתחום, לשינויים טכנולוגיים ולהיבטים מבניים (בירוקרטיה פדגוגית).

השדה התקשורתי – התפתחויות טכנולוגיות ומבניות בעולם התקשורת ושחקנים הממלאים בו תפקיד בקביעת מדיניות או ביצירת התכנים באמצעי התקשורת השונים.

ההתפתחויות שחלו בעשורים האחרונים, ובעיקר צמיחתה של המדיה החדשה, מחייבות בחינה מחודשת של גבולות שדה זה והגדרת השותפים בו.

השדה האקדמי – חקר התקשורת והשפעותיה. המחקר האקדמי של התקשורת מייצר את גופי הידע שעליהם אמור להתבסס החינוך לתקשורת. שינויים פרדיגמטיים בחקר התקשורת אמורים להשתקף גם הם בתוכניות הלימודים ובפדגוגיה של החינוך לתקשורת. המחקר מבחין בחמש תקופות שונות בהתפתחות החינוך לתקשורת בישראל. שתי התקופות הראשונות הן העידן הטרום-רשמי של החינוך לתקשורת (1950–1989), דהיינו התקופה שקדמה לתוכניות הלימוד הרשמיות שגובשו ואושרו על ידי משרד החינוך. שלוש התקופות הנוספות מתייחסות להתפתחות תכנון הלימודים בתקשורת בתוך מערכת החינוך הפורמלית.

בחלק הדיון מוצג ניתוח של המאפיינים התרבותיים והאידיאולוגיים של מערכת החינוך, של התקשורת ושל החינוך לתקשורת. הניתוח מתמקד בהיבטים של התלכדות והשתתפות, אוניברסליות ופדגוגיה ביקורתית.

בהיבט של התלכדות והשתתפות – המדיה החדשים (New-media) מתאפיינים בהתלכדות (convergence) טכנולוגית ותרבותית ובתרבות של השתתפות, ולעומתם מערכת החינוך מתאפיינת בקיטוע (אי-התלכדות) ובתרבות היררכית וריכוזית שאינה מעודדת השתתפות ושיתוף של ידע. באופן דומה התקשורת היא בעלת אופי גלובלי ואוניברסלי, בעוד מערכת החינוך מדגישה ערכים פרטיקולריים.

מסקנתי מהמחקר ההיסטורי היא כי לאורך השנים אימץ תכנון הלימודים בתקשורת את המאפיינים התרבותיים והאידיאולוגיים של מערכת החינוך. היומרות לפיתוח אוריינות תקשורת ביקורתית הוכפפו למאפיינים אלה. בעוד החינוך לתקשורת ראה עצמו כמבשר חדשנות פדגוגית, אוריינות ביקורתית ואקטיביזם חברתי, הוא קיבל את מוסכמות היסוד של מערכת החינוך, ובראשן את מרכזיות האידיאולוגיה הציונית בתכנון הלימודים ותפיסת החינוך כמכשיר לשימור הסדר החברתי ולא לשינויו. כך אף שתוכניות הלימודים בתקשורת מעלות על נס מושגים כמו "צפייה ביקורתית", "חשיבה ביקורתית" ו"פיתוח אורח ביקורתי", בפועל הן מאפשרות עיסוק ביקורתי כביכול בתכנים תקשורתיים פופולריים מבלי לקרוא תיגר על הסדר הקיים או להציע אלטרנטיבה לאידיאולוגיה השלטת.

הניתוח ממשיך בבחינת מצבו ומאפייניו של החינוך לתקשורת בישראל, אל מול תפיסות של החינוך לתקשורת הרווחות במדינות שונות על פי רנה הובס: (1) חינוך לתקשורת כצורה מורחבת של אוריינות; (2) חינוך לתקשורת כהתערבות לנוכח הנזקים האפשריים של חשיפה לתקשורת; (3) חינוך לתקשורת כגישה לשילוב טכנולוגיה דיגיטלית בחינוך; (4) חינוך לתקשורת כמרכיב באזרחות גלובלית. הדיון מסתיים בהדגשת חשיבותו של חינוך אפקטיבי לאוריינות מדיה המותאם לעידן המידע והגלובליזציה, ובקריאה לגיבוש תוכנית לאומית לאוריינות מדיה שתרתום את השותפים השונים במערכת החינוך ומחוץ לה ליצירת מדיניות כוללת לקידום אוריינות מדיה ומידע.